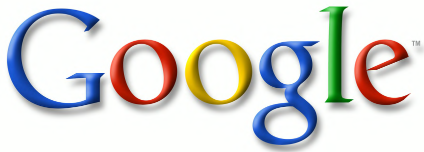

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

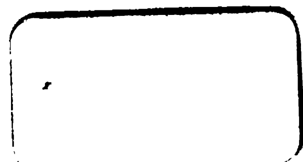
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

3 9015 00176 8079

BIJDRAGEN

TOT DE

JAVAANSCHE ETYMOLOGIE

DOOR

A. C. VREEDE.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN. — 1908.

GL
PL
5159
.V97
19

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL. — LEIDEN.

VOORWOORD.

In 1884 bij gelegenheid van het Orientalisten Congres hield ik eene voorlezing over de Javaansche wortelwoorden en in 1897 een rectorale oratie over de oorspronkelijke en figuurlijke beteekenis der Javaansche woorden. De methode die daarin werd aan de hand gedaan ter bepaling van de grondbeteekenis der woorden wekte belangstelling en waardeering [1]).

Adriani verzekerde mij buitendien dat hij die methode ook bij het Bare'e toepaste en Jonker, dat hij er voor het Bimaneesch een nuttig gebruik van had gemaakt. Ook ondervonden die etymologische beschouwingen bij mijne leerlingen genoeg belangstelling maar de beide verhandelingen, waarin zij voorkomen, zijn zeer moeilijk te verkrijgen en daarom besloot ik ze te samen het licht te doen zien in een bundeltje dat bij de firma Brill gemakkelijk verkrijgbaar is gesteld. Misschien kunnen zij op deze wijze nog meer nut verspreiden.

Het is niet anders dan een herdruk, die mij een gereede aanleiding gaf om een fout te herstellen die alleen een slecht Mohammedaan als mij kon overkomen nl. dat ik *boekå* liet beteekenen „het begin der vasten" terwijl

---

1) Zie Adriani's Sangireesche Spraakkunst, Leiden, Brill. Stelling VIII, Brandstether, Tagalen en Madagassen, Luzern. 1902, bl. 56.

het toch moet bet. „het eten in de vasten" volgens mij en mijn mede-Javaan Wilkens, het (weer) beginnen te eten in de vasten. Het betoog dat *boekå* „begin" een uitgebreider beteekenis heeft gekregen, blijft dus hetzelfde. (Zie echter bl. 40 dr. Snouck Hurgronje's hiervan afwijkende verklaring).

Gaarne maak ik nog van de gelegenheid gebruik om bij het artikel *gĕgaman, dĕdamĕl* deze aanvulling te voegen: In het Glossaar van dr. H. H. Juynboll op het *Ramayana* komt voor bij *gamĕl* „aanraken, vatten"; het zou dus kunnen zijn dat *damĕl* (van denzelfden wortel *mĕl*) dezelfde grondbeteekenis als *gaman* had, nl. van „vatten, in de hand nemen". Vgl. de bet. van *tjĕmol* van den met *mĕl* verwanten wortel *mol* „het met de hand pakken van iets veerkrachtigs."

Een paar sprekende voorbeelden ten slotte om te doen zien, hoe vergelijking met een woord van denzelfden wortel afgeleid, tot goed begrip der beteekenis kan leiden:

Tijdens de verloving onzer Koningin met Prins Hendrik stond er op den titel van een Javaansch boek voor „verloving" het woord *langatlan*. Dit woord mij toen onbekend kon ik zoo oppervlakkig niet rijmen met de mij van denzelfden wortel *gat* afgeleide woorden *tjĕgat, pĕgat* enz. waarvan *pegatlan* „scheiding" beteekent. En toch blijft de grondbeteekenis voor *gat* „deelen, scheiden" *enz.*, als men maar denkt aan den stam *gĕl* (zie bl. 11) of *gal* waarvan de afleiding *toenggal* met *sa°* „een stuk, een deel", doch *toenggal* gemeen hebben, „een zijn met" *enz. panoenggallan* „consort" beteekent, *langgatlan* dus eigenlijk „deelgenoot, deelgenootschap hebben". De beide beteekenissen van „deelgenoot" en „tegenstander" vindt men voorts in het Jav. *lawan*.

Een andere maal kwam ik het woord *ḍamis* tegen. Wel stond mij *lamis* voor den geest, doch dit beteekent „geveinsd" enz. en een dergelijke bet. liet het verband van den zin voor *ḍamis* niet toe. Het Woordenboek geeft „regelmatig en passend" en Wilkens „mooi gelijk en glad". Hoe dit te rijmen met *lamis* geveinsd? Wel, als men denkt aan *klimis* „glimmend glad" dan is men er: de grondbet. is glad. (Wat de wortel *mis* beteekent, vereischt nader onderzoek).

Leiden, Januari 1908. A. C. VREEDE.

OVER DE WORTELWOORDEN IN DE JAVAANSCHE TAAL.

Dat een groot aantal woorden in de Javaansche taal zoogenaamde klanknabootsende zijn, waarvan de stam of wortel een klank teruggeeft, blijkt reeds uit een vluchtige kennismaking met de Grammatica en het Woordenboek. Bij nadere studie komt men evenwel tot de ontdekking, dat buitendien verscheidene woorden tot éen zelfden wortel zijn terug te brengen, en eene onmiskenbare overeenkomst van beteekenis vertoonen. Deze eigenaardigheid heeft mij vooral in den laatsten tijd bij de nieuwe bewerking van het Javaansche woordenboek getroffen, en zij kwam mij belangrijk genoeg voor om tot een punt van bespreking bij deze gelegenheid gemaakt te worden. Doch eerlijk gezegd, ik zag tegen de uitvoering op, want het onderwerp verdiende m. i. eene breede linguistische behandeling en daarvoor achtte ik mij niet berekend; de omstandigheden toch hebben mij tot nu toe gedwongen mijn tijd meer aan het bijzondere, dan aan het algemeene in de taal te wijden. Gelukkig heeft mijn geachte collega Pijnappel op wetenschappelijke wijze over de wortelwoorden in de Maleische taal gehandeld en daar het verschijnsel in de Javaansche taal analoog is, zoo is de zaak behoorlijk ingeleid. Daar hij zich overigens meer bepaald heeft tot de bespreking der door hem genoemde „on-

willekeurige klankwoorden", zal ik geen voorbeelden behoeven aan te voeren van dit in de Javaansche taal zeer zeker niet minder voorkomend verschijnsel. Bijna op iedere bladzijde van het woordenboek treft men wortels of daarvan afgeleide grondwoorden aan, die klanknabootsing aanduiden. — Mij blijft dus over met voorbeelden aan te toonen, hoe verscheidene woorden zijn afgeleid van wortels, waarin niet zoo dadelijk een klanknabootsing valt waar te nemen — door Pijnappel „willekeurige klankwoorden" genoemd — maar die toch een grondbeteekenis bevatten, welke min of meer gewijzigd uit de daarvan afgeleide woorden blijkt. — Ik hoop, dat gij mij daartoe eenige oogenblikken uwe aandacht zult willen schenken. De zaak is toch niet alleen uit een etymologisch oogpunt van groot belang, doch ook lexicologisch van onmisbare waarde. Bij de groote moeielijkheid, die de rijkdom der Javaansche taal aan uitdrukkingen voor dezelfde of bijna dezelfde begrippen, den lexicograaph veroorzaakt, komt ieder hulpmiddel dat hem kan dienen om te onderscheiden en te preciseeren uitmuntend te stade. Van dit middel voorzien zal het mogelijk zijn de ware beteekenis van een woord vast te stellen, en waar die tot nu toe soms in omschrijvingen wel verscholen lag, maar niet aan het licht kwam, duidelijk voor den dag te brengen. Een enkel voorbeeld tot opheldering. Op *dagĕl* geeft het woordenboek: „nog wat ruw, niet genoeg beschaafd" *enz.*; op *ḍagĕl* (met de linguale ḍ): „maar ten halve, niet geheel voldoende" *enz.*; op *tanggĕl* „ontoereikend, maar ten halven" *enz.* De grondbeteekenis die van „ten halven" komt niet overal op den voorgrond, en toch is zij de ware; al deze woorden zijn nl. afgeleid van *gĕl*, waarvan ook *toegĕl* stuk; vrg. ons spraakgebruik van „stukwerk, brokwerk; onafgewerkt, onvoltooid, ten halve af." Doch over dit wortelwoord

straks nader. Nog een voorbeeld. Op *blabar* vindt men: „lijn, touw met gebrande horen berookt of in urine gelegd, *dat om een veld of plantsoen gespannen wordt om wilde zwijnen door de lucht af te weren*". Allicht zou men geneigd zijn de grondbeteekenis van het woord te zoeken in de opgegeven minder geurige eigenschap van het touw, en toch ligt de grondbeteekenis in de omschrijving met cursieve letter, — nl. het is „een lijn of touw uitgespannen om *een veld of plantsoen enz.*"; *blabar* nl. komt van *babar*, welke beide zijn afgeleid van een stam *bar*, welke wijst op „uitgebreidheid, uitgestrektheid" *enz.* doch ook hierover straks. — Een 3de voorbeeld. Dat de bet. van *rĕgĕm* „schroefbeitel, beitel om schroeven los te draaien" moeielijk juist kan zijn, als men aan den stam *gĕm* denkt, „wat men met de toppen van den duim en voorsten vinger omvatten kan", ligt voor de hand; het is „een bankschroef, een veertangetje om de slagveer van een geweer te pakken en er uit te halen. Vrg. de bet. van den stam *kĕm* bl. 10 en 11.

Doch ter zake. Ik zal beginnen met eene categorie van stammen, die het begrip van „uitgebreidheid, uitgestrektheid" aanduiden.

De stam *bar* en *ber* met het begrip van „open, ruim; vrij, los; verbreid, verspreid; uitgestrekt, uitgebreid" vindt men' terug in *abar* „het met uitgespreide vlerken een aanloop nemen van een haan, die gaat vechten of treden"; „*ook* geur en kracht verliezen *bv. v. reukwerk*", *nl. door dat* de geur zich verspreidt en vervliegt (in dezen zin ook wel *kabar* en *tambar*); *oembar*, los, vrij, ongebonden; *omber*, ruim van plaats en tijd; *sĕbar*, - *njĕbar*, strooien, naar alle kanten verspreiden; in de spreektaal hiervoor ook wel *njimbar*, grondwoord *simbar*, dat o. a. *woekerplant* beteekent, wellicht eigenlijk een plant die zich overal ver-

spreidt en voortwoekert; *soembar*, snoeven, breedspraak, grootspraak; *sibar*, – *njibar*, met water begieten of overgieten; *vrg. amber*, vloeiend zich uitbreiden, *stam ber*, *vrg. loeber*, overloopen, en *leber*, zich vloeiend verspreiden v. vochten; *lambar* iets, wat ergens onder gelegd of gezet wordt, b.v. om wat op te zetten of te leggen; *eig.* oorspronkelijk iets wat uitgespreid wordt, b.v. een mat om op te zitten of te liggen; *lĕmbar, sa°* „een stuk" *nl. van zaken*, die vlak zijn, zekere uitgebreidheid hebben, *als papier, lijnwaad enz.*; *lĕbar, eig.* het uiteengaan van de menschen, *dus* geëindigd *bv. v. e. feest*; *loebar*, ongeveer hetz. *vrg. boebar; djambar, ka°* voor het publiek vertoond worden; *djĕmbar* ruim, breed (*vrg.* Mal. lébar, breed); *djĕber*, – *andjĕber*, een vlakken, breeden rand hebben; *djĕleber*, plat, vlak zijn *v. e. rand, enz.*; *balabar, baleber*, eig. *frequentatief* van *babar* en *beber, ambalabar, ambaleber*, vloeiend zich uitbreiden; *balabar* een touw of lijn die uitgespannen of ook ontrold wordt; *babar* ontwikkeld, ontrold, uitgespreid; zich ontwikkelen; voor den dag komen, geboren worden; *boebar*, uiteengaan, *v. menschen, na afloop v. e. vergadering, of iets derg.*; van daar ook „afloopen, geëindigd zijn"; *beber*, uitgerold, uitgespreid.

Dezelfde grondbeteekenis van uitgebreidheid heeft de stam *war, wir, woer, wer.* Zie hier de beteekenis van eenige van den stam *woer*, afgeleide grondwoorden: *oewoer* strooisel; *awoer* gestrooid, verstrooid, en hiervan *ngawoer*, blindelings iets doen; *woewoer* uitstrooien, zaaien; *mawoer* uiteenstuiven, uiteenvliegen; *koewoer* radeloos, besluiteloos *nl. v. iem.*, *wiens gedachten* „vague *of* onbestemd" *zijn, en daardoor verward; zoo ook v. h. gezicht*, diffuus en daardoor onduidelijk zien; *bawoer* als

de zaken, die men ziet geen scherpe lijnen of grenzen hebben, onbegrensd en daardoor verward, door elkaar gemengd, niet van elkaar te onderscheiden; zoo *blawoer, bliwoer*; — *tawoer* uitgestrooid, verspreid; *kĕtawoer* onder een menigte met de anderen verward raken, voor een verkeerde gehouden, niet te onderscheiden zijn; *sawoer* strooisel; *kĕsawoer* zva. *kĕtawoer* — *njawoerrake* strooien *enz.*, maar ook „verbreiden, ruchtbaar maken"; *soewoer* in het rond verspreid gerucht; *masoewoer, misoewoer* in het rond verbreid, vermaard, beroemd.

De stam *lar, lĕr, lir, loer, ler, lor* dient om iets langs aan te duiden, *zooals bv. een* lijn, *een* rij *en derg.*; verder voorwerpen, die „draad- of slangvormig zijn; het zich in een lijn uitstrekken, uitgebreid. Zoo bet. *lar* nl. uitrekking, *lĕr* een draadje, een streepje; *ook* fig. draad of spoor van verloren goed, dat gezocht wordt; *loer of ĕloer poët.* lang; een soort aardworm, *ler* uiteenleggen; zoo beteekent *alar* volgorde, loop v. e. verhaal (wij zeggen ook de draad v. e. verhaal). — *Kalar* een touw of koord dat een beest in de weide om den hals heeft, zoodat het los kan loopen, maar doordat het touw lang is, gemakkelijk gevat wordt; *aloer* in volgorde, geregeld; *aloerran* het zoogenaamde *objectief-denominatief* een spoor v. menschen of dieren; *ilĕr* kwijl (draderige slijm); — *ilir* het afzakken v. e. rivier met den stroom; waarin weder het begrip van den loop, den stroom volgen; *oelar* naaigaren, *oelĕr* een rups, een worm (in het Maleisch „een slang"); *oeloer* het rekken van een touw; het daarvan afgeleide *moeloer* rekken; en ook fig. van een rechtszaak voortgang hebben, en *koloer* ruim v. gemoed worden; *eloer* in groot getal achter elkander loopen; *oler, olor* waarvan het toestandswoord

moler, molor uithangen v. iets langs; *ook* zva. *moeloer en dan ook* lang opschieten van een pisangblad; — *keler* een gespannen lijn om rijen plantsoen te maken; — *dalir* ook *daler* en *dalĕr* een aalstreep op den rug van een paard; — *doeloer doeloer* achter elkander volgen; *toelar* waarvan *kĕtoelar toelar* zich verder en verder uitbreiden v. e. ziekte; eig. een lange lijn of rij van ziektegevallen vormen; zoo ook *toemoeloer* v. *toeloer* v. e. gerucht zich verder en verder verbreiden; *teler* al weêr iets derg. als *ilĕr* nl. slijm, snot; — *sĕlar* wijd van mond en monding; — *sĕloer* een lange rij *bv. van menschen op weg;* — *soeloer* ranken, loten *van gewassen;* ook *solor;* — *walĕr* waarvoor in het woordenboek „verbod"; waarschijnlijk eerste beteekenis: „een lijn, die men niet mag overschrijden", *van daar* verbod; — *wĕlar* wederom in poëzie: breed; — *wĕloer* een trein van veel personen achter elkander; — *pilar* waarvan het werkwoord *milar* in de lengte kloven; — *poelir* in poëzie zva. *djewer andjewer* aan iets dat rekbaar is, bv. aan iemands vel, knijpende trekken; — *galar* waarvoor „vloering en zitting"; waarschijnlijk ligt het begrip van in de lengte naast elkander liggende planken of bamboe, ook hier ten grondslag; *galĕr* streep of lijn in de hand; — *galoer* lange streep of striem (in deze laatste beteekenis ook *baloer* en *biloer*), geleidelijk op elkander volgen *bv. van verhalen,* en het *objectief denominatief* zva. *aloerran* spoor; — *gĕlar* uitgespreid, tentoongesteld in reëelen en figuurlijken zin, *bv. van bekwaamheden, krachtsvertoon* en *derg.* — eindelijk *bolor* een soort wurmpje.

Een analoge beteekenis hebben de stammen *djar, djĕr, djir, djoer, djer, djor* namelijk: in de lengte uitgestrekt als een staak, een rij; recht, in een rechte

lijn; recht doorgaan; ook fig. recht door zee, enz.

Zoo beteekent *djadjar* „op een rij", *bv. gezeten, als gelijk in rang, aan het hof; djedjer* ongeveer hetzelfde; *bandjar* „een rij, gelid" *bv. van boomen en planten*; *landjarran* van het grondwoord *landjar* „een staak of stok, zooals waar een plant tegen opgroeit, een leistaak; — *tĕladjĕr* „de hoofdwortels v. e. boom" nl. die als 't ware recht als een staak in den grond gaan; — *lĕndjĕr* „een heele stengel", gebruikt om een aantal stuks van lange dunne gewassen, als rotting, djagoeng en derg. te benoemen; het afgeleide werkwoord *nglĕndjĕr* beteekent „als een staak zich in de hoogte verheffen"; *ladjĕr* de hoofdstutten v. e. dam, en dan ook *fig.* de steun, het hoofd op wien het aankomt, een aanvoerder; *mandjĕr* werkwoord van *pandjĕr* „iets dat lang is in den grond steken of planten"; — *pidjĕr* fig. doorgaan, voortgaan, met hetzelfde te doen"; „niets anders doen dan"; — *djĕdjĕr* wederom „rechte stand"; „dat waarmeê een verhaal wordt opgezet", „het begin er van", *ook iemands* rang of stand; — *mĕdjĕr* het recht opstaan lang kunnen volhouden. Van den stam *djir* afgeleid zijn: *andjir* een lange staak of baken"; — *tandjir* „op een staak gestoken"; te pronk, *zooals van een afgehouwen hoofd*; — *bandjir* „watervloed", waarschijnlijk weder met de grondbeteekenis van het zich lang of ver over het land uitstrekken van water, dat verder en verder voortgaat.

De stam *djoer* is vertegenwoordigd door *oedjoer* ligging in de lengte, waarvan *moedjoer* in de lengte uitgestrekt, bv. van een huis, dat zóo (niet in de breedte) ligt tegenover het Noorden; ook fig. rechtvaardig, recht voor de vuist; *kodjoer* v. h. lichaam, bv. *awaq sa°* het geheele lichaam (nl. zoo lang als het is); *dĕloedjoer*,

djĕloedjoer meer bepaald v. naaisel „met een langen draad geregen"; *ladjoer* in de lengte uitgestrekt *bv. v. e. rij huizen*; — *djoedjoer* „recht, in een rechte lijn snijden of naaien"; ook fig. eerlijk, rondborstig; — *bandjoer* „recht doorgaan, rechtstreeks; vervolgens, daarna, onmiddellijk daarop"; het *causatief ambandjoerrake ook iets* voortzetten *bv. een verhaal.* Eindelijk de stam *djor* in *kodjor* en *kĕdjodjor* lang uitgestrekt, *bv. v. armen of beenen*; — *londjor* ook even als *landjĕr* om lange dunne voorwerpen bij te tellen, *bv. staven ijzer*; — *bondjor* poët. lang; bv. een (cylindervormig lange) bamboezenkoker om arènsap in op te vangen.

De beteekenis van „gespannen, uitgerekt als een lijn of koord, uitgestrekt" vindt men terug in *ṭang* en *ṭĕng* bv. *mĕnṭang* v. *pĕnṭang* bet. „spannen, *bv. een boog; leder* door spannen uitrekken" *enz.*; *mĕṭanṭang* v. *ṭangṭang* met de beenen wijd v. elkander; *lanṭang*, — *lanṭang lanṭang* voortslenteren; *nglanṭang* v. *klanṭang* waarvoor in het Wdb. „in de zon zetten of leggen om te drogen" en *mĕlanṭang* „*waschgoed en kleeren* bleeken", zullen oorspronkelijk wel beteekenen uitspannen *om te drogen en te bleeken*, hetgeen *mĕnṭang* ook beteekent. Verder beteekenen de van *ṭĕng* afgeleide woorden *kĕnṭĕng*, *sĕnṭĕng* en *ganṭĕng* „gespannen touw of koord", *ganṭĕng* buitendien ook: „een lange rechte reeks", „een bergketen"; — *nganṭĕng* „in een lange rechte lijn uitgestrekt; — *manṭĕng* v. *panṭĕng* een touw of koord spannen of aanhalen.

In tegenstelling met de tot nu toe opgegeven voorbeelden van stammen, waarin het begrip van „uitgestrektheid, uitgebreidheid" te herkennen is, valt het gemakkelijk in de volgende wortelwoorden het begrip

van „beperktheid" in verschillende nuancen op te merken. Vooreerst de stammen *pĕt, pit, poet, pot.*

De stam *pĕt* dient als interjectie om het op eens uitgaan van licht en het ophouden van een stroom te kennen te geven; het daarvan afgeleide *ampĕt* bet. stopping, inhouding, het werkwoord *ngampĕt* inhouden, bedwingen *bv. tranen of lachen; oempĕt* verborgen zijn, het ww. *ngoempĕt* verbergen, geheim houden; *tjampĕt* zva. *poepoet of moepoet* in *sadina*° den dag ten einde; *tjoepĕt* niet de behoorlijke lengte hebben; te kort schieten; — *rapĕt* „dicht aaneen gevoegd"; *ook* dicht gesloten, *van de oogen; ook* nauw aanééngesloten *door vriendschap*; *rĕpĕt, prĕpĕt* „schemering"; *mrĕpĕt* „verduisteren *v. h. gezigt*; zich samenpakken *van wolken,* zoodat de lucht donker wordt; — *sĕpĕt* „wrang, samentrekkend *v. smaak*; — *sampĕt* afbetaald; — *simpĕt* en *soempĕt* = het straks genoemde *oempĕt* — *talimpĕt* wegsluipen, zich verschuilen; — *pĕpĕt* versperd, verstopt, afgesloten, dicht, zonder door- of voortgang; ook benaming van „het teeken dat de korte klank ĕ aanwijst"; *mĕpĕt* ook *fig.* een zaak stoppen, geen voortgang doen hebben; — *parimpĕt* goed bewaard, goed geborgen.

Van den stam *pit* zijn afgeleid *apit* waarvan *kapittan* tusschen in besloten; — *marapit* in lange rijen aan beide zijden van iemand gaan (die dus als ingesloten is); — *tjapit* ww. *njapit* „met de vingers knijpen, knellen of drukken"; — *njĕpit* „klemmen, persen"; *rĕpit* geheim, verborgen, bedekt; — *roepit ook* nauw, eng; — *rampit* nabij, dichtbij, nauw; spannend *bv. v. een pantalon; ngrampit* in het nauw brengen *bv. een vijand;* — *kĕmpit* — *ngĕmpit* „onder de

armen gesloten tegen het lichaam houden", *zooals bv. koopvrouwen doen, die goederen in commissie hebben*, vandaar ook: „voor iemand te verkoopen hebben"; — *sapit* tang, vuurtang; *soepit* benepen, in de klem; *v. e. kreeft* de schaar; het werkwoord *njoepit* in het nauw brengen, en het afgeleide *objectief denominatief soepittan* steeg, een nauwe gang; *lĕmpit* vouw, plooi; *ook fig.* verborgen; *pipit* dicht aan elkander, het afgeleide *pipittan* een pers; — *mripit* een engte vormen; — *mlipit frequentatief* knippen, klemmen, persen; — *djăpit* = *sapit* tang; — *djĕpit* werkwoord *andjĕpit* klemmen; — *djimpit* kneepje, greepje met de toppen v. d. duim en twee voorste vingers *bv. v. gekookte rijst;* — *gapit* klem; — *goepit* = *roepit* nauw.

Grondwoorden van den stam *poet* afgeleid zijn: *kĕmpoet* geheel en al aaneengesloten *v. e. omheining;* ook ten einde, geheel afgewonden *v. e. streng garen;* — *sapoet* wat dient om te bedekken, °*lĕmah* zva. *rèpĕt* schemering; *soemapoet van iem.* wien het donker wordt voor de oogen, *zoodat hij dreigt te bezwijmen;* — *poepoet* ten einde toe, uiteinde *ook v. h. leven;* — *djoempoet* ijzeren tangetje om goud of zilverdraad te trekken; ook zva. *djimpit* Ten slotte de stam *pot* bet. geëindigd, ten einde.

Dat begrip van „niet open", van „gesloten", „te zamen gevouwen" ligt ook in den stam *kĕm*. Zoo beteekent *ingkĕm* sluiting, dichtsluiting *bv. v. d. mond of een schaar; tjangkĕm* de mond, *eig.* meer de gesloten mond of lippen; van *tjangkĕrem* — *njangkĕrem* met de nagels, *kĕrĕm frequentatief* van *kĕm*, vasthouden of pakken; van *kĕkĕm* het werkwoord *ngĕkĕm* de vingers tot een vuist, de nagels samen trekken; — *tĕkĕm* een vuist, de toegesloten

hand; *fig. ook wel* vast besluit en het afgeleide werkwoord *nĕkĕm ook* in zijn macht hebben; — *talĕkĕm* een kleine doos met scharnieren; — *tingkĕm* iets om er wat in te sluiten, *bv. een couvert van een brief.* Bij *soengkĕm* de bekende „diep voorovergebogen houding" de grootste eerbiedsbetuiging, is de grondbeteekenis waarschijnlijk ook niet zoozeer het „gebogen zijn" (daarvoor heeft men in het Javaansch andere stammen), dan wel het als 't ware saamgevouwen zijn, als men het hoofd zóo diep tot de knieën of tot de voeten van den meerdere of oudere buigt; — *pakĕm* waarvoor in het woordenboek o. a. „de grondtrekken van de geschiedenis van een land", liever: „een boek waarin de gesch. v. e. land in het kort is samengevat"; *ḍĕkĕm* ineengedoken; — *bĕkĕm* iemand met de hand (*bv. met de hand, waarin men een veest gelaten heeft*) den mond sluiten; vandaar de onjuiste bet. in het woordenboek *„iemand* zijn veest in de hand opgevangen te ruiken geven"; *boengkĕm* gestopt, gesloten v. d. mond, de klem hebben *bv. door schrik of angst,* of ook als een ander u de hand op den mond legt, u den mond stopt, *zoodat gij niet kunt spreken.*

Iets dat stuk, gebroken, afgebroken is, een doorgesneden stuk, geleding; geknot, gefnuikt in zijn ontwikkeling, in zijn verwachtingen; in zijn loop belemmerd; onvoltooid, onvoldaan, wordt uitgedrukt door het wortelwoord *gĕl.*

Zoo beteekent: *oegĕl* gewricht van de handen en voeten; — *anggĕl* wat iets zooals water in een goot, in zijn loop belemmert; — *dagĕl* in Wdb. „nog wat ruw, niet genoeg beschaafd"; *liever* maar ten halve, niet genoeg, onvoldoende beschaafd; — *toegĕl* doorgebroken, doorgesneden, afbreken, *enz.*; *satoegĕl* een stuk; — *tanggĕl* ten halve; halfslachtig, gebrekkig; *nanggĕlli* ver-

hinderen, moeilijkheden in den weg leggen; — *tĕnggĕl* werkwoord *nĕnggĕl* waarschijnlijk coupeeren, den kortsten weg nemen, van daar recht toe recht aan gaan, *enz.*; — *wagĕl* iets wat een volkomene goedkeuring of de beslissing bij een keus in de weg staat; — *pĕgĕl* stomp van te suffen of te denken *bv. hoe het met een of ander aan te leggen en daarom* het denken er over afbreken, er niet meer meê te doen willen hebben, vandaar de bet. in het Wdb. „iets moe of beu worden"; — *panggĕl* in het Wdb. „kort, ineengedrongen", *eig.* niet goed ontwikkeld; — *poenggĕl* getopt, de top of punt er afgebroken; *fig.* niet ten einde gebracht, verijdeld; — *papoenggĕllanning pikir* „besluit", *eig.* zooals het Wdb. terecht geeft: „tot afbreking van het overdenken"; — *ḍagĕl* maar ten halve, niet geheel voldoende, wat onbeschaafd *enz.*; — *djanggĕl* het vleezige gedeelte van den staart v. e. paard, daar de haren aan groeien, *eig.* de stomp; *het afgeleide djanggĕllan bet. ook weer* v. e. koop, ten halve, van daar zooals het Wdb. heeft „voorwaardelijk, onder beding dat men er in zeker geval nog van kan afzien; — *magĕl* maar half gaar, pas half rijp, *fig.* ontevreden, *eig.* maar ten halve voldaan; *gĕgĕl* waarvan *gĕgĕllan* de geledingen, gewrichten van wajangpoppen, waarvoor in het Wdb. „de pennen of pinnen in die gewrichten om de ledematen te verbinden"; — *boegĕl* in het Wdb. „*stuk* brandhout, dat niet brandt *of* uitgedoofd is", waarschijnlijk *zonder die omschrijving:* een blok, blokje, kort en dik stuk hout, zooals Jansz. opgeeft; *van daar ook* fig. stomp, onbevattelijk.

Ik meen het bij deze voorbeelden te kunnen laten. Dat ik juist de opgegevene heb gekozen ligt hierin, dat die wortelwoorden zich zoo eigenaardig onder twee categorieën

van tegenovergestelde beteekenis nl. van die van „uitgebreidheid, uitgestrektheid" en „beperktheid *of* kortheid" lieten rangschikken. Hiermeê is evenwel lang niet gezegd, dat er niet nog veel stammen tot die twee categoriëen zouden kunnen gebracht worden, — ik heb mij maar bepaald tot degenen, die mij het eerst voor den geest kwamen. — Het feit, dat er een tal van woorden in het Javaansch is, die van één stam zijn afgeleid, waarvan de beteekenis niet zoo dadelijk een klandnabootsing aanduidt — maar dan toch een begrip aangeeft, dat met allerlei wijzigingen en begripsovergangen in al die afgeleide woorden te herkennen is — zal door de aangehaalde voorbeelden wel boven allen twijfel verheven zijn.

Bij de vorming nu dezer afgeleide grondwoorden heeft bij de tweelettergrepige hetzij de ons bekende *reduplicatie* plaats, zooals blijkt uit *babar* v. *bar, pĕpĕl* v. *pĕl, djadjar* v. *djar* enz. of wel dienen de ons uit de Grammatica bekende *Vóórvoegsels a, ka, sa, pa, ma,* met verschillende klanken en al of niet bijgevoegde neusletter; zóo: *andjir* v. *djir, oedjoer* v. *djoer, ilĕr* v. *lĕr, aloer* v. *loer, ombar* v. *bar*, enz. *kabar* v. *bar, kentĕng* v. *tĕng, koewoer* v. *woer, kodjor* v. *djor* enz. *sawoer* v. *woer, sĕloer* v. *loer, soepit* v. *pit, sampĕl* v. *pĕl, simbar* v. *bar,* enz. *pandjer* en *pidjĕr,* v. *djĕr, pĕgĕl* en *poenggĕl* v. *gĕl, mawoer* v. *woer, mĕdjĕr* v. *djĕr, magĕl* v. *gĕl.*

De drielettergrepige grondwoorden worden van die tweelettergrepige gevormd door de invoeging van *l* of *r* zooals dit tot aanduiding van den *Frequentatief* geschiedt; bv. *klĕntĕng* v. *kĕntĕng* v. *tĕng, blabar* v. *babar* v. *bar, prĕpĕl* v. *pĕpĕl* v. *pĕl.*

Doch bovendien treffen wij bij deze woordvorming *Vóórvoegsels* aan, die ons uit de Javaansche Grammatica niet

bekend zijn. Met verschillende klanken, en al of niet bijgevoegde neusletter komen als zoodanig voor *tj, r, d, t, w, l, ḍ, dj, g, b,* dus bijna alle medeklinkers. Om nog even met enkele voorbeelden te herinneren: *tjapit, tjĕpit* v. *pit, tjampĕt, tjoepĕt* v. *pĕt, tjangkĕm* v. *kĕm* enz. *rapĕt, rĕpĕt* v. *pĕt, rampit* en *roepit* v. *pit, dagĕl* v. *gĕl, doeloer* v. *loer, ḍalir* v. *lir* enz. *tawoer* v. *woer, tambar* v. *bar, toelar* v. *lar, toegĕl* en *tanggĕl* v. *gĕl, tingkĕm* v. *kĕm, walĕr* v. *lĕr, wĕloer* v. *loer, wagĕl* v. *gĕl, lanṭang* v. *ṭang, lĕmbar* en *loebar* v. *bar, lĕmpit* v. *pit, limpoet* v. *poet* enz. *ḍagĕl* v. *gĕl, ḍĕkĕm* v. *kĕm, djapit, djĕpit, djimpit* v. *pit djoempoet* v. *poet, djĕmbar* v. *bar,* enz. *galĕr* v. *lĕr, gĕlar* v. *lar, goebar* v. *bar, baloer* v. *loer, bandjar* v. *djar, beber* v. *ber, boengkĕm* v. *kĕm, bondjor* v. *djor.*

Ik stip hier even aan, dat sommige dezer medeklinkers ons bekend zijn als in de plaats te treden van de (stomme) *h,* in poëzie of in Kawi. Zoo geeft het Kawi-woordenboek van Winter *woeni* voor het hedendaagsch (*h*)*oeni, wagal* voor (*h*)*agal, woedar* voor (*h*)*oedar* enz. *roedjar* voor (*h*)*oedjar, rajoe* voor (*h*)*ajoe, ramboe* voor (*h*)*amboe, gajĕng* voor (*h*)*ajĕng.* Trouwens in hedendaagsch Javaansch heeft men bv. (*h*)*oetah* nevens *woetah, galoerran* en (*h*)*aloerran enz.*

Doch, hetzij ons uit de Grammatica bekende *Vóórvoegsels,* vóor den stam zijn geplaatst, hetzij andere medeklinkers bij de vorming tot tweelettergrepige grondwoorden hebben gediend, het is vooralsnog moeielijk te bepalen, welke beteekenis die voorvoegsels hebben. Men vindt toch *roewit* in dezelfde beteekenis als *goepit* en (*h*)*oempĕt, dagĕl* = *tanggĕl,* — *kodjor* = *londjor, simpĕt* = (*h*)*oempĕt,* — *sĕntĕng* = *kĕntĕng* = *gantĕng, lĕbar* = *loebar* enz. — Een voortgezet onderzoek en een groot aantal voorbeelden zal hopen wij in dezen licht verschaffen.

Om terug te keeren tot hetgeen ik in den aanvang zeide, van hoe groot belang het voor de lexicologie is om in de grondbeteekenis van den stam een leiddraad te hebben voor de bepaling der beteekenis van het afgeleide woord: ik wensch nog even te vermelden de ondervinding, die ik hiervan dezer dagen had. In de door Meinsma uitgegeven Babad Tanah Djawi komt op bl. 115 het woord *bondjor* voor. Voor dat woord gaf Meinsma op gezag van Roorda (het woord ontbrak in de woordenboeken) de bet. van „een soort sikkel grooter dan een *arit*". Die bet. kwam mij voor niet best in den samenhang te passen en ik vermoedde, dat er meê bedoeld was „een bamboezen koker *waarin de arèn wordt getapt*". Bij het lezen der Babad deelde ik die gissing aan mijne studenten mede (dr. J. G. H. Gunning heeft die ook onder zijne theses, Leiden, E. J. Brill 1880, opgenomen) maar durfde vooral uit ontzag voor de autoriteit van Roorda niet beslissen. Had ik geweten, wat mij nu na onderzoek omtrent den stam *djor* duidelijk is geworden (zie boven bl. 8), dan zou ik beslister hebben durven spreken. Dezer dagen nu het (sinds verschenen) Kawi-woordenboek van Winter met een geheel ander doel opslaande, vind ik toevallig het woord *bondjor* en mijn gissing bewaarheid. Winter nl. geeft er de omschrijving van: *pring saĕros kadamĕl anderes* „een bamboe van éen geleding om arèn in af te tappen".

En hiermede mijne Heeren eindig ik, in de hoop dat het mij is mogen gelukken sommigen uwer tot een nader onderzoek van dit zoo belangrijke onderwerp op te wekken.

September 1883. A. C. VREEDE.

DE OORSPRONKELIJKE EN FIGUURLIJKE BETEEKENISSEN

DER

JAVAANSCHE WOORDEN.

ZEER GEWENSCHTE TOEHOORDERS.

Der goede gewoonte getrouw om op het jaarfeest onzer Universiteit met eene mededeeling uit het vak zijner wetenschap voor U op te treden, ontveinst de tegenwoordige Rector zich niet, dat hij voor een zeer moeilijke taak staat.

Immers, zijne studiën hebben geenerlei betrekking op vraagstukken van algemeen belang en daarmede bedoel ik nu niet zoozeer, dat de politiek of de sociale kwestie er in geenerlei verband mede staan, als wel dit, dat de wetenschappelijke beoefening van het Javaansch nog zóo in hare opkomst is, dat de grondstof om zoo te zeggen hare eerste behandeling nog niet ten volle gevonden heeft en men bij deze studie dus nog steeds gedwongen is in engeren zin vakman te blijven. Toen ik dan ook vóor twintig jaar tot het bekleeden van den nieuw opgerichten leerstoel voor het Javaansch geroepen werd, meende ik in de allereerste plaats mijne krachten te moeten wijden aan de lexicologie en het ligt voor de hand, dat ik thans U eenigermate duidelijk wil maken in welke richting ik meen dat er op dat gebied behoort gearbeid te worden. De resultaten mijner studie die ik U mededeel zijn dus van

tamelijk specieelen aard, doch ik reken op Uwe overbekende welwillendheid, en waarschijnlijk mag ik veronderstellen, dat een taal gesproken door het hoofdvolk onzer voornaamste overzeesche bezitting U meer belang zal inboezemen dan menige andere.

Misschien echter zal het niet ondienstig zijn eenige algemeene opmerkingen over de Javaansche taal, vooral over haar woordenschat, te doen vooraf gaan Ook voor hen, die met dit onderwerp eenigszins vertrouwd zijn, is dat wellicht eene niet ongewenschte herinnering.

Wanneer ROORDA als Inleiding tot zijne Grammatica [1]) handelt over de Javaansche taal in 't algemeen, zegt hij o. a. „Van al de stamverwante talen is het Javaansch de rijkste in woorden" en hij acht van dien grooten rijkdom dit „een voorname oorzaak, dat het den Javaan bij een groote mate van ontwikkeling en een fijne gaaf van onderscheiding, toch ontbreekt aan zin voor het algemeene, zoodat hij alleen het bijzondere met bijzondere benamingen bestempelt". Als voorbeeld wijst hij er op dat de Jav. taal geen algemeen woord heeft voor *dragen*, maar wel bijzondere benamingen voor *over den schouder dragen*, *op het hoofd dragen*, en zoo voorts.

In het algemeen zal ik de juistheid van dien door mijn illustren voorganger gestelden regel, vooral wat het tweede gedeelte, nl. den rijkdom van bijzondere benamingen, betreft, niet weerspreken, zelfs geloof ik dat voor dit laatste nog treffender voorbeelden zijn bij te brengen dan het door ROORDA opgegevene. Wellicht zou — en ik kies dat voorbeeld geheel *sine ira et studio*, en allerminst om mijn

---

1) Beknopte Javaansche Grammatica door T. ROORDA. Zwolle, Tjeenk Willink. 1893, bl. 1 volgg.

goede Javanen nu eens van een leelijke zijde te karakteriseeren — tot verdediging van ROORDA's stelling het woord „stelen" nog beter dienst kunnen doen. Want de Javaan legt in het benoemen van de verschillende wijze van „stelen" een niet minder groote virtuositeit aan den dag, terwijl toch voor het „*heimelijk* wegnemen" het gewone woord voor „nemen of wegnemen" *ngĕpèq* bezwaarlijk kan volstaan. Hij onderscheidt dan „stelen bij nacht" *maling*, „stelen in de vroegte" *oepoet oepoet*, „stelen van vee in de weide" *baraq*, „uit de stal of kraal" *bradat*, „stelen en rooven, met gewapende benden", de U wel niet onbekende *kètjoe* partijen, „stelen van pluimvee" *bĕdog*, „van kleinigheden" *oetil*, enz.

Echter, hoe waar dit ook zij — dat algemeene uitdrukkingen allerminst ontbreken, is gemakkelijk aan te toonen. Immers reeds ROORDA's voorbeeld zelf voldoet niet in alle deelen; want het woord *gåwå* „bij zich hebben, meenemen" kan m. i. in de meeste gevallen ook voor „dragen" gebruikt worden.

Andere voorbeelden evenwel maken de zaak nog duidelijker. Beschouwen wij b.v. de woorden *isi* en *wadah* eens wat nader. Het eerste beteekent „inhoud" en daarmede benoemt men ook bij ons zoowel den inhoud van een flesch als van eén vat of mand of maat, doch de Javaan gaat nog verder: hij gebruikt het ook voor „pit of kern van een vrucht, de knol van sommige planten", voor „lading van een geweer" en fig. zelfs voor „bevolking" enz. En wat het tegenovergestelde *wadah* betreft — uit de omschrijving: „alles, waar iets in bevat is of gedaan wordt", alles wat een *isi* heeft, zal het U duidelijk worden, dat wij althans voor zulk een algemeen begrip in onze taal geen aequivalent hebben.

Wil men een voorbeeld van wat wij een *adjectief* noemen, welnu! waar is de Hollandsche evenknie van het Jav. woord *patoet?* ROORDA heeft het zelf zoo uitstekend gekarakteriseerd met de omschrijving: „wat in harmonie is, of in harmonie en overeenstemming met iets anders", zóo met de zeden en gewoonten: „gepast, gevoeglijk, welvoeglijk", met den prijs of de waarde van iets: „billijk, redelijk", met de omstandigheden of bestaande gegevens: „begrijpelijk", met iemands rang of stand: „waardig" enz.

Een sprekend voorbeeld van een *verbum* levert het woord *mati*, „dood, sterven". Behalve „sterven" van alles wat leefde, beteekent het voorts: „uitgaan" *van vuur of licht*, „niet meer in wezen of stand blijven", „opgeheven zijn" *bv. v. belastingen*, „dood loopen" niet alleen *van een weg, zooals bij ons*, maar ook *van een wel of put* „geen water meer hebben of geven"; „geen zog meer geven" *v. d. borst*, „geheel verlamd zijn" *van een lichaamsdeel*, „uitgedelgd zijn" *v. schrift*, „ten einde zijn" *v. e. jaar*; „vast zijn, niet meer los te trekken" *v. e. knoop*; „vast bepaald zijn" *v. e. prijs*, en wat al niet meer.

Doch, zooals ik zeide, de betrekkelijke waarheid van ROORDA's opmerking kan niet geloochend worden, en het is volkomen waar, dat de *speciale* beteekenissen den lexicograaf de grootste moeite blijven geven, en wij GERICKE en ROORDA, WINTER en WILKENS niet dankbaar genoeg kunnen zijn, dat zij zooveel zorg aan het fijne onderscheiden van het spraakgebruik der woorden besteed hebben.

Een andere oorzaak waaraan ROORDA den rijkdom van woorden in de Javaansche taal toeschrijft, is de invloed, dien de meer ontwikkelde en beschaafde volken, Indiërs, Arabieren en Europeëers, van wie de Javanen hun beschaving en godsdienst ontvangen hebben of door wie zij over-

heerscht zijn geworden, op hun taal heeft uitgeoefend. Dit echter is een zoo natuurlijk en bekend verschijnsel, dat ik liever Uwe aandacht vraag voor een anderen hier geldenden factor, ook door ROORDA vermeld, een eigenaardigheid van taal, die het Javaansch zoo bijzonder kenmerkt. Ik doel op iets dat U allen bekend zal zijn. In geen enkele andere taal, ook niet in de meest verwante, wordt het onderscheid in rang en stand en de eerbied van den mindere voor den meerdere, zoo sterk uitgedrukt als in het Javaansch, zoodat men voornamelijk vier taalsoorten kan onderscheiden: het Ngoko d. i. de platte taal, de taal der ouders tot de kinderen en van meerderen tot minderen — het Kråmå, de beleefde taal, de taal van minderen tot meerderen, — het Madya, de middeltaal, als het Ngoko niet vriendelijk genoeg en het Kråmå te beleefd geacht wordt, en dan nog het Kråmå-inggil d. i. hoog-Kråmå, de taal, die de woorden bevat welke alleen van aanzienlijke personen gebruikt worden.

Nu wordt zeer zeker de beteekenis van dat taalverschil wel eens overdreven. Dat een Regent bv. tegen wien een Europeaan in dit opzicht een flater mocht begaan, niet zou weten te onderscheiden of hij met opzet dan wel met een onwillekeurig vergrijp te doen heeft, wil er bij mij zoo niet in. Hoogstens loopt men gevaar een gek figuur te slaan door zich op glad ijs te wagen, zooals het mij eens verging, toen ik mij verplicht achtte bij zekere gelegenheid tegen een Regent zoo goed en zoo kwaad als ik kon, toch iets in de inlandsche taal te zeggen. De man was in het gevolg van Prins Hendrik meê naar Holland geweest, en had daar geruimen tijd verblijvende onze taal geleerd. Op mijne met moeite uitgestooten brabbel-woorden — ik was pas eenige maanden in Indië — kreeg ik tot mijn ontzet-

ting ten antwoord, — de man kende ook het gemeenzame Hollandsch —: och, praat maar liever je moeders taal.

Nu geef ik dadelijk toe, dat een ambtenaar beter zal doen zich voor vergrijpen tegen de etiquette te hoeden, en waar het hier om te doen is, dat de zucht van den inlander om het gevoel van eerbied dat hij voor rang of stand koestert, in zijne taal terug te geven groot is, moet ieder ook maar na vluchtige kennismaking treffen; zoo is hij er steeds op uit, zelfs van Hollandsche woorden, die hij overneemt, Kråmå-woorden te smeden. Dat die er dan soms onherkenbaar door worden ligt voor de hand. Zelfs een Hollander, die tamelijk zijn Javaansch verstaat, zal met moeite in het woord *pĕdjah klintĕn* ons woord particulier terugvinden. De Javaan heeft namelijk dat woord in tweeën gedeeld, het eerste geleek naar den klank het meest op *pati*, waarvan het Kråmå *pĕdjah* is, van het tweede maakt hij *kĕlir* en, hoewel dat het woord geen Kråmå heeft, fabriceert hij er toch een van, nl. *klintĕn*, en zoo krijgt men als „monster" of *puzzle* het bovengenoemd *pĕdjah klintĕn*.

Men zal vragen, hoe wordt nu het Kråmå gevormd van het Ngoko. Welnu, ROORDA geeft daarvan eenige vaste regels. Zoo bv. *dinå* maakt *dintĕn*, *kirå*: *kintĕn*, *kari*: *kantoen*, *pari*: *pantoen*, *dadi*: *dados*, *råså*: *raos*, *tali*: *tangsoel*, *wali*: *wangsoel*.

Een meer algemeen middel bestaat hierin, dat de Javaan in plaats van de grovere klanken in het Ngoko, in het Kråmå de fijnere bezigt, bv. voor *moenggoeh*: *mĕnggah*, *tåmpå*: *tampi*, *doedoe*: *dede* enz. en ook wel door bijvoeging van het woordje *poen*, bv. *di*: *dipoen*, *ĕndi*: *poendi*, *åpå*: *poenåpå* [1]).

---

1) Zie ROORDA, Gramm. 63 volgg.

Voor een groot deel kunnen dus de Kråmå-vormen tot zekere groepen vereenigd of ook wel onder klankregels gebracht worden; doch nu zijn er ook zeer vele Kråmå-woorden, waarmeê dat in geen enkel opzicht het geval is. Niet zelden zijn dat leenwoorden, vooral uit het Sanskrit, doch er blijven nog heel wat zuiver Javaansche over, die in vorm en wezen met hun parallel in het Ngoko niets gemeen schijnen te hebben. Dat hier louter toeval in het spel zou zijn, is nauwelijks te denken, doch een opzettelijk onderzoek naar deze vraag heeft tot nog toe niet plaats gehad. Roorda heeft deze kwestie even aangeroerd, en wijst op een paar voorbeelden, waar volgens hem de Kråmå-woorden gemaakte en gezochte benamingen zijn, of wel, waar klankverwante maar in beteekenis geheel verschillende woorden, tot Kråmå-woorden zijn gemaakt[1]).

Straks als wij de grondbeteekenis van enkele woorden nader zullen trachten te bepalen door ze te toetsen aan onze kennis van de wortels dier woorden, zullen wij de gelegenheid te baat nemen, om ook op die vraag voor een enkel geval een bevredigend antwoord te geven.

Ik hoop, dat deze algemeene opmerkingen omtrent de invloeden waaronder de Javaansche woordenschat zich zoo verbazend heeft uitgebreid, het U gemakkelijker zullen maken mij te volgen, waar ik Uwe aandacht inroep voor eene reeks van taal-verschijnselen, wier eigenaardigheid ik in dit uur meer in het bijzonder voor U wensch te ontvouwen.

Ik wenschte U namelijk een blik te laten slaan in onze kennis omtrent „de oorspronkelijke en de figuurlijke beteekenis der Javaansche woorden”, en de middelen, die ons

1) Zie Roorda, Gramm. bl. 68.

ten dienste staan om die beteekenissen nader en juister te bepalen. Dat die woorden, als grondwoorden in de Jav. Wdbb. opgenomen, voor een groot deel ontstaan zijn of opgebouwd uit éenlettergrepige woorden of wortels, heeft reeds ROORDA, althans voor de klanknabootsende, aangetoond. Doch dat dit verschijnsel zich daartoe niet bepaalt, geloof ik reeds vóor jaren in het licht te hebben gesteld[1]). Immers, ook waar voor ons vooralsnog geen eigenlijke klanknabootsing waarneembaar is, is het Javaansch, althans in hoofdzaak, uit een onnoemelijk aantal éenlettergrepige wortels of wortelwoorden opgebouwd, die ieder een zekere eigenschap of gevoel voorstellen en waaruit vooral met behulp van voor- en achtervoegsels de grondwoorden gevormd zijn.

Natuurlijk kunnen wij ons dus meestal nog geen verklaring geven van de oorzaak waaraan een of andere beteekenis van dergelijke wortels moet worden toegeschreven, even dikwijls of nog vaker ontsnapt ons de beteekenis der functie, die de daarmede saamgestelde affixen vervullen, doch de vergelijking met andere van denzelfden wortel afgeleide woorden wijst ons een zekeren weg. Bij grondwoorden als *gaṭiq*, *gaṭoeq*, *pĕṭoeq* of *gaṭoq* en *tjĕboer*, *tjiboer* of *djĕboer* valt het ons gemakkelijk door het gehoor in de klanknabootsende wortels ṭiq, ṭoeq, ṭoq „het met die klanken tegen elkaar aankomen van voorwerpen" waar te nemen, of ons voor te stellen dat met den wortel boer het geplof in het water teruggegeven wordt. Bij grondwoorden echter, bijv. samengesteld met den wortel pit, is iets van klanknabootsing zeker niet gemakkelijk waar-

1) Travaux du 6e Congrès des Orientalistes à Leide, 1884 »Over de wortelwoorden in de Javaansche taal".

neembaar, doch het lijdt geen twijfel, of de ons door het spraakgebruik bekende beteekenis van al die woorden, zooals *tjĕpit, gapit, djĕpit* wijzen op een wortel die een „klemmen" of iets dergelijks moet voorstellen, al ontgaat ons vooralsnog evenals bij de straks genoemde klanknabootsende woorden de beteekenis die aan de voorvoegsels *tjĕ, djĕ, ga* enz. moet worden gehecht. Een dergelijk „klemmen" laat zich daarentegen meer gemakkelijk verklaren bij samenstelling, bv. met de wortels k ĕ p of k ĕ m, door de sluit-lipletters; evenzoo gevoelen wij het „veerkrachtige" bij de samenstellingen met wortels eindigende met den tongtriller l, als *ĕntoel,* veerkracht, *kĕnoel,* veerkrachtige beweging of trilling, *gamol,* poezelig, *eigenlijk* veerkrachtig, *njĕmol* „in zoo iets knijpen", en tal van andere.

Buiten twijfel wordt de grondbeteekenis der wortelwoorden door den Javaan zelf ook heden ten dage nog vrij duidelijk gevoeld. Dit blijkt o. a. daaruit, dat hij in zijn literatuur nu en dan om een enkele grondgedachte uit te drukken, tal van woorden van gelijken of analogen wortel opeenhoopt, zoodat het duidelijk is, dat het hem om de gewaarwording, die het hooren van dien wortel opwekt, te doen is. Zoo beteekent *pĕpĕs* gekneusd en *pipis* ongeveer hetzelfde. Waar nu in de Bale Gålå Gålå de auteur wil voorstellen dat een persoon zedelijk geheel vernietigd is, gebruikt hij achtereenvolgens in één zin deze woorden: (*kĕpoepoe*) *pĕpĕs, pinipis* (*pinoepoeq mĕksâ*) *kapapas,* (*tĕpâ*) *tipis, toempĕs, tapis.* Dit voorbeeld kan ons leeren welke de grondbeteekenis van al deze woorden is, nl. te pletter, gekneusd of iets dergelijks, iets wat men niet zoo dadelijk uit de beteekenissen die de Wdbb. geven zou opmaken; althans niet uit die voor *papas* „knotten" *toempĕs*

„verdelgd" en nog minder uit die voor *tapis* „schoon op schoon weg" en *tipis* „dun". Doch het gezelschap waarin zich die woorden bevinden, nl. van *pĕpĕs* „gekneusd" *pipis* „fijn malen", waarvan ook *mlipis*, met een rolsteen kneuzen, laat m. i. geen twijfel over.

Hetzelfde voorbeeld maakt ons tevens duidelijk, wat wij reeds opmerkten, dat waar de waarneming met ons gehoor tot absolute vaststelling van de beteekenis van den wortel te kort schiet, of waar onze kennis onvoldoende blijkt tot bepaling der beteekenis die aan de samenstellende deelen toekomt, door vergelijking met andere samenstellingen waarvan de beteekenis ons bekend is, wij bij benadering de grondbeteekenis der woorden nauwkeurig kunnen bepalen.

Zonder een dergelijk hulpmiddel zouden wij het zeker met de vaststelling der beteekenissen niet ver brengen. Onze kennis toch der oudere taal is nog betrekkelijk gering; het eenigste tot nu toe uitgegeven Kawi Woordenboek is dat van Winter; wel voegt het manuscript van het N. Jav. Wdb. van Wilkens er nog de verklaring ook van eenige ons nog onbekende Kawi-woorden aan toe, doch voor de bepaling van de grondbeteekenis der woorden, kunnen zij ons niet tot gids strekken. De beteekenissen toch die zij ons in Nieuw Javaansch geven zijn meer als omschrijvende verklaringen, aequivalenten of synoniemen te beschouwen. Zoo bijvoorbeeld wordt opgegeven het woord tjoeté, en zou dat in het Nieuw Javaansch roesaq *of* wirang beteekenen. Doch nu is dat eerste woord *roesaq* van een zeer algemeene beteekenis, — ik had het ook als model daarvoor hierboven kunnen opnoemen — laat ons zeggen: „beschadigd", terwijl het tweede *wirang* „schande" beteekent. Zeker, de mogelijkheid is niet uitgesloten, dat

werkelijk de eerste beteekenis de ware is m. a. w. de oorzaak, en de tweede het gevolg. Doch, alvorens door „schade" en „schande" wijs te worden, zou men na onderzoek wellicht ook tot de conclusie kunnen komen, dat *tjoeṭe* heelemaal geen woord is, evenmin als het in hetzelfde Wdb. opgegeven *nike*, dat een samentrekking is van *nika* + *i* nl. een voorzetsel, dat bij het volgende woord behoort. Dit neemt niet weg, dat men ook voor het weinige deugdelijke, dat met opzicht tot het Kawi in de bovengenoemde werken gegeven wordt, dankbaar moet zijn, en dat men in verband met de ons in de NJ. Wdbb. opgegeven beteekenissen, die zooals gezegd van groote zucht tot nauwkeurigheid getuigen, daaruit nog wel eens de ware beteekenis reconstrueeren kan. Zoo kan men met de door Wilkens opgegeven bet. van endah = *anèh* „ongewoon" eensdeels, en zijne opgave van *endah endah* als „het is duidelijk" anderdeels, de volgende woorden uit de Wajang-Prĕgiwå: *enḍah enḍah botjah ing goenoeng*, sinds vijftig jaren een *crux interpretum*, leeren verstaan.

Roorda vertaalde deze woorden, *enḍah* in de tot nog toe geldende beteekenis nemend van „fraai", als volgt: „fraai! een bergmeisje! men kan zien dat je een bergmeisje bent!" Wilkens daarentegen meent dat *enḍah-enḍah* beteekent „het is duidelijk", en vertaalt dus: „het is duidelijk, dat gij een bergmeisje zijt". Noch het een, noch het ander komt mij juist voor. Immers, indien *enḍah* zooals uit het Kawi blijkt, „ongewoon" beteekent, komen wij van zelf tot deze vertaling, (het woord *enḍah* verdubbeld op echt Jav. wijze vragenderwijs uitgesproken): „zou het vreemd zijn? wel neen, het is duidelijk, gij zijt een bergmeisje". *Endah* dus beteekent in de eerste plaats „ongewoon", in de tweede „fraai", eigenlijk „ongemeen

fraai"; de vergelijking met *edah*, *bedah* en *wĕneh*, die allen „onderscheiden", „verschillend", „iets anders" beteekenen, heft allen twijfel op.

Doch, zooals gezegd, onze grootste kracht tot vaststelling van de grondbeteekenissen der woorden ligt m. i. in de vergelijking van de beteekenis der van eenzelfden wortel afgeleide grondwoorden, en ik wil voortgaan U de voordeelen van dat hulpmiddel met voorbeelden duidelijk te maken. Zoo deed het ons de eigenlijke beteekenis van het woord *tigas* kennen. Men nam vroeger aan dat het in de eerste plaats beteekende „nieuw" en in de tweede, dat het 't grondwoord was van het werkwoord *nigas* „afsnijden". Nu is het echter juist andersom. Evenals het woord *pagas* van eenzelfden wortel *gas* afgeleid, beteekent *tigas* „het afsnijden", en de beteekenis „nieuw" dankt het alleen daaraan, dat een versch *van het weefgetouw* afgesneden *stuk goed* ook „nieuw, pas afgesneden" is.

Eveneens blijkt uit vergelijking o. a. met *eling* „attent zijn", en met *tiling* grondwoord van *toemiling* „oplettend en nauwkeurig kijken", dat de volgorde die gewoonlijk bij het woord *iling* wordt aangenomen, nl. 1ste bet.: „gieting met voorzichtigheid" 2de bet.: *ilingiling* „oplettend" juist omgekeerd moet worden, daar de grondbeteekenis niet in het „gieten" maar in het „attent" zijn, en het „goed toekijken bij het gieten" gelegen is.

Bij *tjĕringis* wordt als beteekenis opgegeven „beschaamd" doch de vergelijking met *pringis* dat „grijnzen" beteekent, „een vertrekken van het gezicht uit beschaamdheid", bewijst, dat in dat vertrekken van het gezicht de grondbeteekenis te zoeken is.

Diezelfde beteekenis zal allerwaarschijnlijkst de anders oppervlakkig zoo uiteenloopende woorden *asĕm*, zuur, *èsĕm*,

grimlachen, en *lingsĕm*, beschaamd, met elkaar verbinden.

Een andere trits van schijnbaar ongelijke woorden, doch werkelijk met eenzelfde grondbeteekenis is *tjaḍong*, *long* en *rong*; *tjaḍong* beteekent „het bij elkander opengehouden worden van beide handen om iets te ontvangen, rantsoen", *enz.*; *long* vermindering, en *rong* „hol of holte in den grond". Als men nu weet, dat de *ḍ*, *r* en *l* voor elkander in de plaats treden, dan kan men uit de opgegeven beteekenissen veilig opmaken, dat met *ḍong*, *long* en *rong* „een holte, iets hols" wordt aangeduid; dat dus bij *tjaḍong* de holte door de zóogevouwen handen, dat bij *long* de holte of het gat door vermindering in een voorraad gemaakt (trouwens het samengestelde *bolong* beteekent ook „gat") geheel overeenkomstig de bij *rong* gegeven beteekenis, bedoeld wordt.

Ook bij woorden, die werkelijk niet van denzelfden wortel zijn afgeleid kan vergelijking haar nut hebben.

Zoo gaat ons daardoor een licht op waarom *boeḍal* en *mangkat* beide „vertrekken" beteekenen. Nevens *boeḍal* toch komt *bĕḍol* voor, en *bĕḍol* beteekent eigenlijk „het uitrukken bv. *van planten*" maar dan ook *fig.* het vertrekken van menschen, of wil men „opbreken". Welnu, die grondbeteekenis moet ook wel aan *mangkat* ten grondslag liggen, zooals blijkt uit de beteekenis die in het Mal. en in Jav. poëzie het woord *angkat* heeft, nl. van „opheffen, optillen" een beweging, die met het uitrukken van planten overeenkomt. Het in Jav. poëzie hiervoor ook gebruikelijke *daoet* vertoont met *bĕḍol* denzelfden overgang van beteekenis.

Dezelfde methode toegepast op de woorden *dĕḍĕs* en *tĕtĕr*, die beide „met nadruk of bij herhaling vragen, navragen" beteekenen, brengt ons tot de ontdekking, dat ook

hier ongeveer dezelfde grondbeteekenis beide woorden verbindt. Van den stam *of* wortel *ḍĕs* is namelijk afgeleid, niet slechts *plinḍĕs* in dezelfde beteekenis van „vragen", maar ook in die van *talinḍĕs* „kneuzen" en *tindĕs* „al wat dient om te verbrijzelen", en het afgeleide *landĕs-an* zoo het heet: „iets vasts onder iets anders tot steun om op te slaan of hakken, aanbeeld" in werkelijkheid echter „om iets op te verbrijzelen *of* stuk te slaan". Hieruit blijkt ons wel, dat *ḍĕḍĕs* „herhaaldelijk hetzelfde vragen" eigenlijk, zooals ook wij zeggen, beteekent: op hetzelfde aanbeeld slaan, het Fransche *frappez souvent, frappez toujours.* Welnu, dat ook in *nĕtĕr* dezelfde grondgedachte schuilt, laat zich afleiden uit de analogie met *nitir* „bij herhaling, kort na elkander slaan", zooals op een rijstblok als alarmsein.

Op dezelfde wijze voortgaande komt men bij de woorden *ḍĕmĕn* en *gaman* tot uitkomsten, die wel der vermelding waardig schijnen. Als beteekenis voor het woord *ḍĕmĕn* Ngoko, *rĕmĕn* Krâmâ, wordt opgegeven „beminnen". Hoe komt het aan die beteekenis? Bij analyse blijkt het te bestaan uit *ḍĕm* of *rĕm* en den uitgang *ĕn*. De wortel *dĕm* blijkens *ngĕnḍĕm* „zich stil ergens ophouden", en *rĕm*, waarvan *rĕrĕm* „rusten, uitrusten" wijst op „rust". Van denzelfden wortel *rĕm* afgeleid, beteekent *karĕm, marĕm* enz. „zin, genoegen hebben, tevreden zijn". *Ḍĕmĕn* dus met den uitgang *ĕn*, die een beheptheid te kennen geeft, bet. eigenlijk „behept met, vervuld van rust", fig. *v. h. hart*, „zin, genoegen hebben in, beminnen". Denzelfden overgang van beteekenis heeft *sĕnĕng*, tevreden, genoegen, behagen scheppen van den wortel *nĕng*, stilte, rust; waarvan ook *mĕnĕng*, zwijgen, stilhouden.

Evenzoo kan men het woord *gaman* „wapen", ontleden in *gam* en *an*. Door vergelijking met den nevenvorm *gĕm*,

laat zich ook de beteekenis van dat woord nader bepalen. Van *gĕm* wordt gevormd *agĕmman* „een greep", *gĕgĕm*, („greep of handvol"); *gaman*, is dus eigenlijk wat men in de hand houdt, 2de beteekenis „wapen". Dezelfde overgang van beteekenis doet zich voor bij het woord *sikĕp*, van den wortel *kĕp* = *kap*, waarvan *njikĕp* omvatten, *tangkĕp* gevat (Mal. *tangkap* vatten) enz.; *gaman* en *sikĕp* „wapen, gewapenden" zijn dus volkomen identisch.

Ik sprak zooeven van het onderscheid tusschen de verschillende taalsoorten als k r å m å, k r å m å - i n g g i l en n g o k o, en wees er op, dat er k r å m å en k r å m å - i n g g i l woorden zijn, die met hun aequivalenten in het N g o k o in geen direct verband staan en bij welke geen overneming uit een vreemde taal, zooals uit het Sanskrit, is aan te wijzen. Hier nu schijnt onze thans gevolgde methode werkelijk eenig licht te kunnen verspreiden. Zoo zijn bv. *pikoel* en *rĕmbat*, het Ngoko en Kråmå voor „het over den schouder dragen aan een stok"; hoe komen deze beide woorden als zoodanig gebruikt te worden? Voor *rĕmbat* is het antwoord niet moeielijk; zeer zeker is het een vorm afgeleid van *ĕmbat* grondwoord van *ngĕmbat*, waarvoor als beteekenis wordt opgegeven „een vracht aan een draagstok op- en neer zwiepen." Welnu *pikoel* beteekent klaarblijkelijk hetzelfde. Immers denzelfden wortel *koel* vindt men terug in *toengkoel* „buigen"; en bij nader onderzoek blijken ook *angkoel* „het middelste gedeelte van een wip of balans" en *oengkoel* volg. het ms. Wdb. van Wilkens „het hangen of zweven boven iets" op een veerkrachtige beweging te wijzen. Het verschil van Kråmå en Ngoko berust dus in dit geval hierop, dat beide voor dezelfde zaak wel verschillende woorden gebruiken, doch met gelijke grondbeteekenis.

Eenigszins anders staat het met de Ngoko, Kråmå en Kråmå Inggil-woorden, die „vragen om iets, verzoeken, eischen, vorderen", beteekenen.

Hier blijkt uit onderzoek naar de grondbeteekenis van het Ngoko-woord *djaloeq*, dat wij met een woord te doen hebben, dat eigenlijk „roepen" beteekent, vgl. *tjĕloeq, aloq* en andere van denzelfden wortel *loeq* of *loq* afgeleide woorden, waarin die grondbeteekenis te herkennen is. *Djaloeq* beteekent dus eigenlijk „vragende roepen".

Wat het Kråmå *tĕḍa* betreft, hier kan de oudere taal ons behulpzaam zijn: als Kw. toch geeft WINTER op het woord *taḍah*, dat hij met *tĕḍa* gelijk stelt. En wat beteekent *taḍah?* „het klaar staan om te ontvangen" bv. *zijn rantsoen*. Die grondbeteekenis verklaart waarom het synonieme *tĕḍa* even goed gebruikt wordt als beleefd woord voor „vragen", als voor „eten", en als zoodanig Kråmå is van *pangan*.

Ook het Kråmå-inggil voor „vragen", „nederig verzoeken" het woord *soewoen*, laat zich uit de Kawi-beteekenis verklaren.

Het is namelijk van gelijke beteekenis als *poenḍi*, „op het hoofd nemen of houden" een nederige uitdrukking voor „iets bv. een brief met een verzoek met den grootsten eerbied brengen, of aanbieden", van daar een zeer hoog woord voor „verzoeken" of „met den grootsten eerbied een bevel of bv. een belooning ontvangen of aannemen", en van daar ook een heel hoog woord voor „bedanken" en in deze beteekenis Kråmå Inggil van 't Ngoko *tarima*.

Het gebruik van het woord *poenḍoet* als kråmå-inggil nl. het vragen, verzoeken *van meerderen tot minderen* dus *zva.* „eischen of vorderen" laat zich weêr door wortelvergelijking verklaren, nl. de wortel *ḍoet* zal in verband met

ḍĕt en *ḍet* waarvan onder anderen *ḍĕḍĕt*, *ḍeḍet*, de grondbeteekenis van „trekken" moeten uitdrukken, en *poenḍoet* dus eigenlijk „tot zich trekken" beteekenen.

Zoo verklaart het zich ook dat ditzelfde *poenḍoet* dienst doet als krâmâ-inggil van het Jav. woord *ngĕpèq*, „nemen". Nog daargelaten dat „vragen" en „nemen" voor Vorstelijke personen *of* hooge inlanders vrijwel synoniem is, ten minste in den goeden ouden tijd en misschien is die adat nog niet geheel verloopen.

Wat deze al of niet tegenwoordig nog in zwang zijnde sociale gewoonte van inlandsche hoofden om „voor zich te nemen" betreft, daarvoor hebben de Javanen een afzonderlijk woord nl. *njĕngkĕr* „voor zich bestemmen", dat ons weder een voorbeeld geeft voor onze wijze van bepaling der beteekenis, het is nl. afgeleid van den wortel *kĕr*, waarvan ook *lèkĕr*, „ringvormig, gekronkeld". De grondbeteekenis zal dus wel zijn: een kring om iets trekken, waardoor het binnen dien kring zich bevindende tegen aanvallen van anderen zou beveiligd en het bezit daarvan voor dengene, die den kring getrokken had, zou gewaarborgd zijn. Inlandsche hoofden nu, die zin hebben in een mooi meisje of een paard, of wat dan ook van een hunner ondergeschikten, gingen dan of gaan zóo te werk. Het voorwerp daarvan heet *sĕngkĕran*.

Zulk „een voor zich bestemde of gereserveerde" was om een voorbeeld uit de Javaansche literatuur te nemen de schoone prinses van Mĕnḍang, op welke volgens het verhaal in de zoogenaamde Babad Tanah Djawi, Baṭara Goeroe, de Oppergod, zijn oog had laten vallen.

Uit dezelfde Babad Tanah Djawi *of* Geschiedenis van Java [1])

---

1) Babad Tanah Djawi in proza, Javaansche Geschiedenis uitg. door J. J. Meinsma, 's Hage Mart. Nijhoff 1874.

zal ik een groot deel ontleenen der voorbeelden waarmede ik U in de tweede plaats het figuurlijk gebruik der woorden in het Javaansch verklaren wil. Ook de Javaansche taal kent namelijk dat gebruik van *figuurlijke* beteekenissen in zeer hooge mate, natuurlijk het meest in poëzie; maar nu is het merkwaardig hoe veelvuldig zoodanige ook in de Babad voorkomen, hoewel het een proza-werk is. Bovendien is het een der meest bekende prozawerken; daarom heb ik mijne keuze daartoe bepaald.

De hoeveelheid figuurlijke uitdrukkingen die men in de Babad aantreft is zoo groot, dat de verklaring daarvan alleen reeds vellen druks zou beslaan. Wij zullen ons hier alleen tot enkele voorbeelden, en dan nog, het veld der rhetorica onbetreden latende, ons alleen tot het figuurlijk gebruik van woorden bepalen. Ter loops zij opgemerkt, dat het woord *babad* zelf eigenlijk reeds tot die categorie behoort. De eerste beteekenis, voor zoover ons bekend, is „ontginning", dan „stichting van een rijk", eindelijk „geschiedenis", omdat de geschiedenis van een rijk met de stichting er van aanvangt.

Laat ik dan nu tot voorbeeld nemen de woorden *isi* en *waḍah*, die ik in den aanvang noemde woorden met wijdstrekkende beteekenis. Die woorden beteekenen, zooals gij U herinneren zult „inhoud", en „dat wat den inhoud omvat". In de Babad dan geeft de priestervorst van Giri, ten einde oorlog te voorkomen, den raad, dat de vorst van Mataram en de landvoogd van Soerabaja de zaak zóó in der minne zullen schikken, dat de één de *isi* en de ander de *waḍah* kieze. Met *isi* bedoelt hij de „bevolking", met *waḍah* „wat de bevolking omvat", nl. het „land" of den „grond". De vorst van Mataram krijgt het laatste, het beste deel, want zegt de auteur, als de bevolking niet doet,

wat de heer des lands wil, dan jaagt hij ze eenvoudig weg (183)[1].

De bij de Javanen geliefde uitdrukking: „het licht van het rijk”, voor den glans om zich heen verspreidenden Vorst ontbreekt hier evenmin (137) als „de bloem van het hof” of „het juweel” voor de „schoone prinses” (155, 156) of „het pronkjuweel der vrouwen” (275); zelfs een „koning van een droom” voor „een droom van de allerbeste soort” komt voor (59), evenzoo de niet ongewone uitdrukking, dat de vorst van Mataram wordt genoemd „de vader en moeder” d. i. „de beschermer” van alle koningen van Java (140), of wel de benaming „'s Vorsten voogd” (67) zonder meer voor „vizier” of de zegswijze omtrent landvoogden dat zij „geplant” d. i. „aangesteld” zijn (184); zeer vèr gaat in dit opzicht zeker een uitdrukking als: „zich een bèntèng vormen van gebeden”, „zich verschansen door gebeden” (606).

Bij het opnoemen van kinderen in volgorde van geboorte bezigt ook de Babad meermalen de fig. uitdrukkingen (in het Javaansch zeer gewoon), volgens welke het tweede kind *pĕnggoeloe* genoemd wordt naar *goeloe* hals, het derde kind *penḍâḍâ* naar *ḍâḍâ* borst (o. a. 11). Dit laatste *ḍâḍâ* echter is ook weder de benaming vān het „centrum eener slagorde” (554), terwijl het woord voor „bek”: *tjoetjoeq* als benaming voor de „spits” van een leger of „voorhoede” dient” (533).

Doch wat bovenal uwe aandacht verdient, is de eigenaardigheid, dat de Javaansche taal ook door *grammaticale* vormen aanduidt, dat een woord in figuurlijken zin ge-

---

1) Analoog is het gebruik van *isi* op een andere plaats: de inhoud der zee d. i. de visschen (140).

bruikt wordt. Wanneer b. v. een of ander voorwerp door vergelijking als „iets groots" of „kleins" wordt voorgesteld, gebruikt de Javaan in plaats van een omschrijving met „gelijk" of „zooals", gaarne het voorvoegsel „*sa*" vóor het woord, waarmede het vergeleken wordt; zóo beteekent *gadjah* „olifant" en *sagadjah* „zoo groot als een olifant"; zóo is *glĕpoeng* „een meelstofje", *saglĕpoeng*, „zoo klein als een meelstofje". In de Babad (555) wordt gesproken van kogels *sadjĕroeq* „zoo groot als sinaasappelen"; van rijstkorrels *saklåpå* „zoo groot als klappernoten (454); van een persoon die door toovermacht wordt *saprahoe koenting* d. i. „zoo groot als een klein schip"; een klein vuur wordt vergeleken met een vuurvlieg „*sakonang*" (185); iets kleins wordt weergegeven met *amoeng samaritjå*, slechts ter grootte van een peperkorrel (484), en zoo meer.

Een tweede voorbeeld van dit gebruik van grammaticale vormen geeft de zgn. werkwoordsvorm, nl. het vervangen van de beginletter van het woord waarmee vergeleken wordt door den daarmede overeenkomenden neusklank of wel het plaatsen van den neusklank vóor die letter. De werkwoordsvorm beteekent dan „zich voordoen als" of iets dergelijks. Een zeer bekend voorbeeld daarvan heeft men in *njarah*, den w.w. vorm van het grdwd. *sarah*. Dit *sarah* beteekent „vuil, dat op het water drijft", de w.w.vorm „zich schikken of voegen naar iemands wil" (184); men ziet het, figuurlijk genoeg. Hetzelfde wordt uitgedrukt door *noempal kèli* w.w.vorm van *toempal kèli*, zooals wij het ontmoeten in een der Jav. Brieven (92)[1]), waar een door haar man verlaten vrouw smeekt om weer tot hem terug te keeren: „laat mij zijn als vuil dat op het water

1) Javaansche Brieven, uitg. door Roorda.

drijft, laat mij u overal volgeu, waarheen gij u begeeft". Veelvuldig wordt verder deze werkwoordsvorm gebruikt bij beschrijvingen van schoone] lichaamsvormen of kleur in vergelijking met planten en dergelijke; zoo o. a. wordt in de Babad (279) de schoone gele huidskleur vergeleken met die van de *tĕmoe giring,* „een soort curcuma" en leest men daar: *nĕmoe giring,* „zich voordoen als curcuma". Evenzoo wordt in de derde plaats op deze wijze nog de zoogenaamde toestandsvorm gebruikt d. w. z. het invoegsel *oem* wordt achter de beginletter van het grondwoord ingeschoven. Zoo beteekent van *kaki,* grootvader *koemaki,* „zich voordoen als grootvader", „oudemanachtig". Zoo beteekent *pintĕr,* „knap", *koemintĕr,* „doen of men knap is", „verwaand"; *goemagoes* komt van *bagoes,* en *koemajoe* van *ajoe,* — resp. de woorden voor knap of mooi van een man of vrouw — „zich het air geven of men knap of mooi was". In de vierde plaats bezigt men tot dit doel de zgn. reduplicatie: zoo vormt men van *lemboet* fijn, *lĕlĕmboet* iets fijns, met de figuurlijke beteekenis van „een geest, een aetherisch wezen" als synoniem van de *djin*'s en *pĕri*'s over wie de koningin van Java's Zuiderstrand, de bekende Lårå Kidoel de heerschappij voerde (139). Van *rĕgĕd* „vuil" en *lĕtĕk* „smerig, vettig" worden gevormd *rĕrĕgĕd en lĕlĕtĕk* in de beteekenis van „het uitvaagsel" bv. *van de wereld,* van *lantjoer* „de lange staartveeren van een haan": *lĕlantjoer,* een haantje de voorste". Ook woordherhaling heeft in sommige gevallen een dergelijke uitwerking: van *koeda* „paard" vormt men bv. *koedakoeda,* „de stut van een dakkap". Trouwens als een woord met een klinker begint, treedt woordherhaling in de plaats der reduplicatie: van *omah,* „huis", komt *omahomah* „trouwen"; van *idĕp,* „ooghaar" *idĕpidĕp,* „de deurtjes van een soort vischfuik",

van *aloe* „rijststamper" is *aloealoe* de benaming van een wapen in den ouden tijd, een soort „knods", en zoo verder. Doch het meest verbreid is wel het gebruik van den grammaticalen vorm, dien ik in de vijfde plaats vermelden wil, namelijk die van het aanhangsel „*an*". Daarmee wordt in den ruimsten zin uitgedrukt, dat zeker voorwerp met een ander eenige gelijkenis heeft in vorm, in kleur, of in welke eigenschap dan ook. Van *anaq*, kind, vormt men *anaq-an*, dat in de eerste plaats beteekent „een pop", en verder ook „rente", daar het kapitaal dan als „moeder" gedacht wordt, doch in het algemeen „iets kleins"; zóo verbonden met *goenoeng* „berg", een „heuvel", en met *sĕgara* „zee", een „kleine zee". Niet een „kinderzee" gelijk het vertaald werd door iemand die misschien wel aan een badplaats voor kinderen dacht. Met *sĕgårå* wordt ook het aanhangsel *an* verbonden tot *sĕgaran* en dit beteekent dan evenzeer „kleine zee" doch wordt ook wel eens gebruikt voor „groote vijver". Evenzoo wordt *an* met benamingen van kleuren samengesteld. Zoo beteekent *koeningan* van *koening* „geel", „geel koper", niet alleen maar ook „met gewassen beplant" van den grond, terwijl dan *irĕngan*, van *irĕng* „zwart", daartegenover „onbeplant" beteekent.

Van *atos* „hard" geldt *tossan* „iets hards", als Kråmå voor *wĕsi* „ijzer"; *rossan* van *ros* „geleding" vervult die positie tegenover *tĕboe* „suikerriet", als plant, die zich door hare vele geledingen onderscheidt. Deze voorbeelden, die met talrijke te vermeerderen zijn, mogen thans volstaan.

Wanneer ik nu den indruk samenvat, dien ik mij voorstel, dat Gij mij op dit zoo goed als onontgonnen veld van beschouwing volgende zult hebben opgedaan, zoo zal die zeker deze zijn, dat de Javaansche Lexicologie nog niet op voldoend vasten grondslag arbeidt — ten deele een

gevolg van onze nog onvoldoende kennis der oudere taal —, doch dat de vergelijking der woorden die van eenzelfden wortel zijn afgeleid, ons reeds in menig geval den goeden weg heeft aangewezen. Hoeveel wij in dit opzicht dus te kort schieten, hoe weinig nog behoorlijk is vastgesteld, toch kan ik den lust niet weerstaan en ik hoop daarbij op Uwe belangstelling te mogen rekenen, om ten slotte nog een, zij het ook eenigszins voorbarige, poging te wagen tot wetenschappelijke indeeling. Ik zal daarbij gebruik maken van de vier categorieën, welke de Groningsche Hoogleeraar VAN HELTEN in zijne rede „over de factoren van de begripswijzigingen der woorden" voor de ontwikkeling van de woordbeteekenissen in het Nederlandsch heeft aangenomen [1]). Wij krijgen dan tevens eenig denkbeeld van de overeenkomst der begripswijzigingen tusschen het Javaansch en onze Moedertaal. Volgens de factoren die daarop invloed hebben uitgeoefend neemt VAN HELTEN de volgende klassen aan.

1°. Beperkte toepassing der oorspronkelijke of oorspronkelijker beteekenis. Tot deze rubriek zouden kunnen gebracht worden *gawe*, werk, wat iemand te doen heeft; dit woord heeft langzamerhand meer bepaald de beteekenis gekregen van „wat er voor of bij een huwelijksfeest te doen valt", zoo bet. *akoe doewe gawe*, „ik heb wat te doen" zeer bepaald „ik heb een huwelijksfeest te geven"; *pande* en *krijå*, zooveel als „kunstwerker" beteekenen thans „smid en metaalwerker"; *owah* eig. „veranderd", beteekent van een persoon bep. „krankzinnig", *aliéné*; *loenggoeh* eig. zitplaats of zitten, bet. als subst. in

1) Over de factoren van de Begripswijzingen der woorden. Redevoering uitgesproken door Dr. W. L. VAN HELTEN. Groningen, Wolters 1894.

het bijzonder „apanage"; *båså* „taal", wordt thans bepaald gebruikt in de bet. van „de beleefde taal of het Krâmå"; *boekå* eig. „opening, begin" is nu bep. „het (weder) beginnen te eten in de vasten"[1]; *taboehan* eig. slaginstrument" in het algemeen, wordt thans gebruikt voor het slaginstrument bij uitnemendheid, de *gamĕlan*. Dergelijke beperking in beteekenis wordt in het Javaansch ook uitgedrukt door het voorvoegsel *pi*, bv. van *koekoeh*, „hecht, vast", wordt *pikoekoeh* gevormd en beteekent „bewijs, waarborg"; van *tĕmboeng*, „woord, taal": *pitĕmboeng* „verzoek".

VAN HELTEN's 2de categorie is de metaphora *of* naamsoverdracht als gevolg van overeenkomst *of* gelijkenis. Met enkele der door hem voor het Nederlandsch gegeven voorbeelden komen geheel overeen bv. de Jav. woorden *tjandaq*, *tjakĕp* in den reeëlen zoowel als figuurlijken zin van „grijpen, begrijpen, vatten", *sandang* en *indit* in dien van „dragen, lijden"; *kasar* en *aloes* voor „ruw, onbeschaafd", en het tegenovergestelde; *boeroes*, *loeroes* „recht en rechtschapen"; *asor*, *andah*, „laag en gemeen". — Het gebruik in onze taal van dierennamen voor in eigenschap daarmee overeenkomende menschen vindt in het Javaansch zijn tegenhanger in het woord *asoe* „hond", waarvan intusschen het veelvuldige gebruik ook aan invloed van den Mohammedaanschen godsdienst kan worden toegeschreven; een Javaan toch hoort het woord zoo menigmaal als scheldwoord tegen de Kafir's of ongeloovigen gebruiken. Dikwijls dient bij een dergelijke personificatie het woordje *si* of Krâmå *poen*. Het woord *domba* eigenlijk „schaap", maar van de grootere soort (de kleine

---

1) Volgens dr. Snouck Hurgronje vertaling van het Arabische *fitr* openen, breken; dit is echter niet de bet. van Jav. *boekå*.

heet *wĕdoes*) wordt zoo ook gebruikt van andere dieren die in hun soort groot zijn, bv. het paard van Tambaq Båjå, waarop de Vorst van Mataram een begeerig oog sloeg, heet in de Babad (233) *poen domba* en zoo zegt men ook (in den afgeleiden vorm) van een persoon *andombani*: „de baas spelen over".

Laat mij als curiositeit naar aanleiding hiervan nog het volgende vermelden:

Van dat paard „een baas in zijn soort" wordt alleen gezegd dat het was „groot" zegge „zwaar", „hoog en mooi", maar van den eigenaar, dat hij beschoten werd met kogels, doch dat deze afstuitten en plat werden op zijn huid. De eigenaar was dus even goed als zijn paard „een baas", die een „huid" moet hebben gehad „van koper" *koelit tĕmbågå*, een der attributen van een wondermachtig strijder. Deze eigenschap, het bezit nl. van zulk een huid, was ook het deel van een paard dat in de Babad voorkomt, een ander dan het zoo even vermelde, nl. het paard van den Senåpati van Mataram, de Bråtå Joedå, op wiens huid de afgeschoten kogels aangeplakt bleven zitten en plekken vormden, als bij een appelschimmel. bl. 171.

Als tegenhanger nu verder van dat *domba* gebruikt de Javaan het woord *katé* eig. een „krielkip", ook voor een „klein mensch". Voorts met gebruikmaking van de straks genoemde reduplicatie of het aanhechtsel *an*, is het bovenvermelde *lantjoer* „staartveeren van een haan" in den vorm *lĕlantjoer* in gebruik als „haantje de voorste" en *tjètrèq* + *an* eig. „een jong rijstdiefje" (*glatiq*) voor een „nieuweling in het vak". Voor de „overdracht van den naam eener zaak op een persoon" kunnen gelden het reeds genoemde *rĕrĕgĕd*, en *lĕlĕtĕk* als „uitvaagsel" gebruikt. Zonder reduplicatie kan hiertoe gerekend worden *kalilip*, „vuil of iets

dergelijks, wat iemand in het oog krijgt", dat ook „ergernis" beteekent, overeenkomende met ons „een doorn in het oog". Met het aanhechtsel *an*, wordt van *growong* „hol" gevormd; *growong-an* „een domoor" ons „een hol vat". Voor „de overdracht van een diernaam op een voorwerp" kunnen dienen *platoeq* eig. „specht", dat ook voor de „haan van een geweer" gebruikt wordt; de reduplicatie of herhaling van *oelĕr* rups: *oelĕr-oelĕr* beteekent „laadstokringen", *oela* is „slang", *oela-oela* „ruggestreng". Met het aanhechtsel *an* wordt *sompil* „een soort slak", *sompil-an* „een cadeau van sirihbladen in den vorm van een slak"; *tikoes-an* „een voetzoeker" is gevormd van *tikoes* „een muis"; *koepoe taroeng* eig. „vechtende vlinders" beteekent „dubbele deuren". Voor een nok van een dak, in vorm daarmee overeenkomende wordt gebruikt het woord *badjing* „eekhoorn", voor een „topdak" *gadjah* „olifant"; *étjé* „een kleine mossel" is de naam van een „dubbeltje" geworden en zoo meer.

Voor de „naamsoverdracht van een voorwerp op een ander voorwerp" kunnen genoemd worden *oesoes* „darm", ook „schuifband"; *ilat* tong, *ilatilat* „franje". *Doemoeq* „een druk met den in inkt gedoopten duim of vinger" die bij de Javanen dienst doet als handteekening gelijk bij ons een kruisje, wordt ook gebruikt voor *kol* of vlek bij een paard; *langit* „het uitspansel" is geredupliceerd *lĕlangit* de naam van een „hemel van een ledikant" of „verhemelte". *Oengkĕr* „pop van een rups", wordt gebruikt voor „klos garen", *kĕrpoes* benaming van een „muts", ook van een „dakvorst". Van *loemboeng* een „rijstschuur" is gevormd *loemboeng-an* hetgeen bet. een carré in de taktiek; *djanoer* „jong klapablad" bet. ook „middenschot in den neus". Doch ik wil niet meer uwe aandacht vergen voor

deze rubriek, maar alleen even aanstippen, dat uitdrukkingen als *kippeborst* in het Javaansch „vogelborst" *manoeq ḍaḍa*, „ravebek, een soort breekijzer", Jav. *(tjoe)tjoeq ḍanḍang*, niet ontbreken. Verder is *mata iṭik* eigenlijk „eendenoog" een uitdrukking voor „knoopsgat", *mata iwaq* eigenlijk „vischoog", de naam van een „soort waterkers". Van een berg zegt men ook evenals bij ons „voet", Jav. *sikil*, van een flesch „hals" Jav. *gocloe*, doch dan met *an* saamgetrokken *goelon*, van een kleedingstuk „arm" voor „mouw", doch dan evenzeer met *an*: *lĕngĕn-an*; evenzoo van een schoen is *toengkaq* + *an* hak afgeleid van *toengkaq* hiel.

Tot VAN HELTEN's 3de rubriek: d e o v e r d r a c h t v a n h e t k e n m e r k o p h e t g e k e n m e r k t e zouden kunnen gebracht worden woorden als *bijar* „dageraad", naar het „stralen van de zon", of *bambang wetan* naar het „rood in het oosten" vgl. ons „morgenrood"; *pentjorong* voor „maand", eigenlijk „het schijnen van de maan", *oelat* „gelaat", eigenlijk de „glans"; *wang poetih* „wit geld" voor „zilver geld"; *entoel* „veerkracht", ook de „vogelknip" zelf. Hetzelfde beginsel vindt men terug in uitdrukkingen als *tjatjah sirah, tj. molo, tj. boentoet*, „stuks koppen, nokken, „staarten" als benaming voor „aantal menschen, huizen en dieren".

De verpersoonlijking van een kenmerk in figuurlijken zin waarvan VAN HELTEN spreekt, hebben wij zooeven reeds teruggevonden in *damar* elders ook wel *(tjahja)* „licht, glans", en in het bovengenoemde geredupliceerde *rĕrĕgĕd* enz. „uitvaagsel, schuim" of iets dergelijks. Ook wordt hier *si* voorgevoegd; zóo wordt met *si kĕntjèt* „de manke of kreupele" in de Babad (530) een der zonen van Mangkoerat, Vorst van Mataram aangeduid. Verder beteekent *parentah* „gezag", ook de „drager van het gezag",

bv. *parentah desa* „de overheid in de desa"; *oepatjara, ampillan,* „insigniën" en *gaman, sikĕp* „wapen" worden ook gebruikt voor de „dragers dier insigniën of wapenen" en *barisan* „troepen" „soldaten" is een benaming afgeleid van *baris* „gelid", eigenlijk zij, „die in gelid zijn opgesteld".

Voor VAN HELTEN's vierde categorie; de overdracht van het oorspronkelijke op het daaruit herkomstige zie ik in *babad* „stichting", „geschiedverhaal" een tegenhanger van den overgang der „geschiedenis" als oorzaak tot het „verhaal" als gevolg. Volkomen analoog aan „tong" en „taal" is *lésan* „mond, lip of tong" en „spraak". En tot deze klasse kan men ook wel rekenen woorden als *bata* „baksteen", *baṭoq* „klapperdop", *ĕnul*, de „geplozen bast van den kokosboom", *gångså* „klokkemetaal", *bagor* „grof zakkegoed", *gĕḍèg* en *képang*, soorten van „vlechtwerk", wanneer zij voor daaruit vervaardigde „muur", „bedelnap" „prop van een geweer", *gamĕlan*, „zak" of „bamboewand" gebruikt worden.

En hiermede ben ik aan het einde van mijne voordracht gekomen en dank ik U voor uw welwillend gehoor. Ik heb U het standpunt waarop zich de Javaansche lexicologie bevindt, eerlijk blootgelegd, en U niet verzwegen hoeveel er nog aan de juiste kennis der beteekenissen van Javaansche woorden ontbreekt. Maar tevens zult gij, hoop ik, hebben ingezien, dat wij op den goeden weg zijn om onze kennis in dit opzicht te vermeerderen en te louteren. Zeker ook hier geldt het ignoramus, maar ignorabimus behoeven wij niet uit te spreken. Integendeel wij hebben alle reden om eene betere aera te verwachten. Het Kawi-Woordenboek, het reuzenwerk van den onvergetelijken VAN DER TUUK, is ter perse en reeds voor een gedeelte uitgegeven. Het zal daardoor mogelijk worden de onmisbare